

OCJENE I PRIKAZI

Munir Mujić, RJEČNIK KLASIČNIH ARAPSKIH TERMINA (GRAMATIKA, KNJIŽEVNOST, STILISTIKA, METRIKA): ARAPSKO-BOSANSKI, Centar za napredne studije, Sarajevo 2019, 193 str.

Bosna i Hercegovina baštini nemali broj rječničke građe vezane za arapsku kulturu, pri čemu *Arapsko-bosanski rječnik* rahmetli profesora Teufika Muftića zauzima posebno mjesto kao mnogostruko važan kulturalni artefakt. Međutim, ovo polje i dalje je vibrantno, što svjedoči izdanje novog rječnika klasičnih arapskih termina iz područja gramatike, književnosti, stilistike i metrike, autora Munira Mujića. Pojavljivanje novih rječnika ukazuje na dinamičnu međukulturalnu komunikativnost koja neprestano teče. Tako i nedavno objavljeni arapsko-bosanski *Rječnik klasičnih arapskih termina: gramatika, književnost, stilistika, metrika* značajno unapređuje interkulturalni dijalog našeg područja i golemog arapskog svijeta. Mujićev je rječnik historijski determiniran, odnosno usredotočen na zenit arapske kulture, ili njeno klasično ali i postklasično doba. U tom se zlatnom razdoblju civilizacijskog bujanja Arapa formirala čvrsta struktura njihovih intelektualnih disciplina koja će do danas biti izvorištem njihovog identiteta te

inspiracijom društvenog djelovanja i najznačajnijih misaonih i umjetničkih djela. Prema autorovim riječima, „za valjano razumijevanje ove kulture neophodno je temeljito poznavanje arapskog jezika i jezikoslovnih disciplina, kao što su gramatika, klasična arapska stilistika, odnosno retorika, metrika te poznavanje stare i klasične arapske književnosti, poetike i književne kritike.“ U tome se sagledava suština ovog rječnika.

Arapski učenjaci iz polja gramatike, književnosti i stilistike još su od VIII stoljeća razvili brojne koncepte i bogatu terminologiju koji se do danas prepoznaju po svojoj izvornosti i idiomu, pri čemu taj idiom zadržava svoju autohtonost i nakon tog dugog povijesnog razdoblja te, kako primjećuje Mujić, „arapska terminologija u navedenim oblastima veoma sporo prihvata zapadnoevropske termine.“

Rječnik je, prema autorovim riječima, prvenstveno namijenjen proučavaocima klasične arapske gramatike, odnosno klasične arapske morfologije (*al-šarf*) i sintakse (*al-naḥw*), zatim klasične arapske stilistike, odnosno retorike (*'ilm al-balāġa*), klasične arapske književnosti, književne kritike (*al-naqd*), metrike i znanosti o rimi (*'ilm al-'arūd wa al-qāfiya*) te svima koji se bave proučavanjem klasičnih arapskih tekstova iz različitih oblasti. Tako rječnik obuhvata termi-

ne iz spomenutih oblasti, pri čemu su ponuđeni prijevodni ekvivalenti ili opisni prijevodi na bosanski jezik na skoro dvije stotine stranica.

Mujić je u naš jezik prenio veliki broj izvornih termina koji su nastali u okrilju klasične i postklasične kulture, namjerno izbjegavajući modernu i savremenu terminologiju, odnosno termine koji su preuzeti iz evropske lingvističke i književnokritičke tradicije ili su nastali pod utjecajem te tradicije. Tako je ponudio rječnik kao vrstu posebnog uvoda u nepregledni svijet klasične arapske kulture markirajući orijentirna mjesta iz navedenih disciplina, te na taj način omogućujući, kako stručnjacima tako i običnim čitateljima, da naslute konture tog nemjerljivog carstva teksta.

Autor za određene pojmove nudi različite termine, jer ponekad isti termin postoji za različite pojmove sukladno pluralističnoj prirodi klasičnih arapskih disciplina, dok u slučajevima gdje postoje prijevodni ekvivalenti koji su se odomacili u literaturi na bosanskom jeziku autor uvažava i prenosi samo takva rješenja. Naravno, ponekad su uz takva rješenja dodana i druga, preciznija ili opširnija. Međutim, kako je istaknuto u predgovoru, veliki broj arapskih termina iz ovog rječnika nije bio preveden, jer ili ne postoje u literaturi na evropskim jezicima ili se u literaturi navode bez nuđenja prijevoda, odnosno samo u transkripciji.

Iz svega navedenog jasno je da je u kulturalni krug bosanskog jezika, ali i drugih južnoslavenskih jezika, ušao jedan mnogostruko vrijedan rječnik koji proširuje komunikaciju

i razumijevanje između tog kruga i arapskog svijeta u cjelini, a posebno njegovog zlatnog doba i baštine. Munir Mujić je u tu svrhu godinama predano radio, kako istraživački tako i na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, predajući predmete iz navedenih disciplina. To iskustvo je popraćeno izučavanjem mnogih enciklopedija, rječnika i popratne literature vezane za termine u okviru gramatike, kao i brojnih klasična djela na arapskom jeziku, čemu svjedoči bogati popis literature naveden u Rječniku. Zato se Mujićev rječnik kao mnogostruko značajno djelo ulančava u niz kulturalnih vrednota na bosanskom jeziku poput drugih rječnika te prijevoda najreferentnijih djela iz arapskog jezika koje, nasreću, imamo u svojoj bližoj i daljoj tradiciji.

Mirza Sarajkić

Esad Duraković, CLASSICAL POETRY IN THE ARABIC, PERSIAN AND TURKISH LANGUAGES: A POETOLOGICAL APPROACH, TÜBA - Türkiye Bilimler Akademisi/ Turkish Academy of Sciences, Science and Thought Series no. 27, translated by Selma Đuliman, 2019, 269 str.

Samo godinu dana nakon objavljivanja studije na bosanskom jeziku pod naslovom *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku: poetološki pristup*, u izdanju Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu, pojavio se prilagođeni engleski prijevod u izdanju Turske akademije nauka i umjetnosti. Tako

studija akademika Esada Durakovića na izvjestan način postiže dva važna cilja koja su utkana u svako autorsko ostvarenje: s jedne strane, to je djelovati u vlastitom jeziku, a s druge strane učiniti svoja djela dostupnim što širem čitalačkom krugu. To je prirodni impuls svakog autora za koji ne treba tražiti posebna opravdanja ili pojašnjenja. Između ostalog, iz te potrage za širim čitalačkim obzorjima nastalo je i ono što se naziva pisanom baštinom Bošnjaka na orijentalnim jezicima koja je, uz druge tematske odrednice, predmetom razmatranja u ovoj studiji. Ako su ovdašnji autori u potrazi za širim čitalačkim obzorjima pisali na arapskom, turskom ili perzijskom (ponekad i na sva tri ta jezika, što je znamenita činjenica po sebi, a posebno u kontekstu ove knjige), danas iz očiglednih razloga tom zbiru dodajemo i engleski jezik kao znanstveni *lingua franca* našeg doba. Određenu simboličku težinu ima i mjesto objavljivanja knjige: krovna znanstvena institucija zemlje koja je činila okosnicu društveno-političkog i, važnije, kulturnog konteksta u kojem je ta pismenost i nastajala tokom dugih stoljeća.

U razgovjetnom i solidnom prijevodu Selme Đuliman, studija E. Durakovića podijeljena je u pet poglavlja, pri čemu je u odnosu na bosansku verziju knjige ispušteno posljednje poglavlje pod naslovom *Neki najfrekventniji toposi* (str. 325-336 studije na bosanskom jeziku). Engleska verzija posjeduje odvojeno napisan zaključak (str. 237-244), nakon kojeg slijedi popis literature, indeks ličnih imena (str. 258-261) i

indeks pojmova (str. 262-269) koji kao standardni dijelovi znanstvene monografije umnogome olakšavaju kretanje kroz ovu studiju.

U prvom poglavlju *Literary History and/or Poetics* autor raspravlja o nekoliko važnih pitanja koja su duži vremenski period predmet njegovih znanstvenih zanimanja. To je prije svega pitanje periodizacije književnosti na orijentalnim jezicima (arapskom, perzijskom i turskom) i svih nedostataka koje aktuelne periodizacije ispoljavaju stoga što slijede izvanknjiževne orijentire poput značajnih političkih dinastija, društvenih epoha i sl. Duraković piše o neophodnosti pisanja povijesti književnosti na orijentalnim jezicima koja bi bila značajno drukčija od onoga što danas imamo u znanstvenoj literaturi i na Istoku i na Zapadu. Povijest književnosti u autorovoj viziji mora mnogo više obratiti pažnju na drugi dio te sintagme nego je to dosad bio slučaj, a to je moguće postići poetološkim pristupom koji bi književne epohe odredio orijentirima koji su imanentni samoj književnosti o kojoj je riječ.

Jednako su značajna i intrigantna Durakovićeve promišljanja o poziciji filologije i njenim značajnim ograničenjima, usmjerenost na povijest, znanstvena „objektivnost“ bazirana na tekstnoj analizi, a što joj zbirno onemogućava ispunjenje važne misije pisanja povijesti književnosti koja bi bila više vjerna književnosti nego povijesti; autorova postavka jest da povijest književnosti kao sistem vrijednosti nužno mora biti arbitrarna, a ne objektivna, jer je u tome sadržano jedinstvo najvišeg reda. U prvom po-

glavlju knjige, a u odnosu na izdanje na bosanskom jeziku, razložno su, po mom sudu, ispušteni dijelovi u kojima autor polemizira s određenim djelima i autorima u okvirima znanstvene orijentalne filologije na našem jeziku, u prošlosti i danas.

Drugo poglavlje pod naslovom *The Main Historical-Poetological Terms in Classical Literature* (str. 45-88) donosi iscrpnu analizu bazičnih termina koji usidravaju klasičnu književnost na orijentalnim jezicima. Tu je prije svega termin *adab* kojeg autor predstavlja u svim njegovim značenjskim opsezima, uključujući i sinkrazijski i integrativni karakter koji omogućava premoštavanje ne samo jezičkih već i idejnih i ideoloških razlika u spektru islamske kulture i civilizacije. Osim *adaba*, autor predstavlja i termine *šā'ir* i *ši'r*, s detaljnim predstavljanjem povijesti tih termina, posebno u ranom islamskom periodu; potom *šan'a*, *fann* i *nažīra*, navodeći primjere i autora iz književnosti na orijentalnim jezicima, poput Salahuddina Uššakija, Derviš-paše Žagrića, Derviš-paše Bajezidagića i dr. Ovdje je moguće sagledati jednu osobenost studije akademika Durakovića koja prožima cjelokupni tekst i primjenjiva je na sva njegova poglavlja: na ovim stranicama nalazimo autorov puni interpretativni zahvat navedenih termina; ovdje nalazimo posljednje „inačice“ razumijevanja i tumačenja tih termina, što uspostavlja određenu hronologiju s ranijim Durakovićevim knjigama i naučnim radovima na koje se ova knjiga naslanja. Na stranicama ove studije pitanja kojima se akade-

mik Duraković i ranije bavio u svojim naučnim radovima razvijena su do njihovih krajnjih konsekvenci.

U trećem poglavlju pod naslovom *The Terms Creation and Beautiful in Classical Literature* (str. 91-101) u prvi plan dolaze termini *ibdā'* i *ibtikār* kojima se u arapskom jeziku, a posljedično i u druga dva orijentalna jezika, perzijskom i osmansko-turskom, označava umjetničko stvaralaštvo (ili samo stvaralaštvo). Etimološkim predstavljanjem pojmo-va, autor ih značenjski pozicionira u okvirima kulture gdje je stvaranje inherentno samo Uzvišenom, pa ih prevodi kao *izumijevanje*, *inoviranje*, izvodeći iz toga relevantne znanstvene zaključke. Rasprava se povezuje i s nekim terminima koji su predstavljeni u prethodnom poglavlju (prije svega *fann*), kao i uvijek značajnom pitanju originalnosti i njenog poimanja u klasičnoj književnosti i danas. Posebno treba istaći poveznicu koju autor uspostavlja između klasične književnosti na orijentalnim jezicima i poimanja lijepoga u njoj, i evropske književne tradicije renesansnog doba. Iz te komparativne perspektive ukazuje se nekoliko značajnih zajedničkih karakteristika: odnos prema formi i tradiciji, slijeđenje i podražavanje književnih modela, kao i široko polje angažmana književnih ostvarenja u oblastima etike i pouke.

Četvrto poglavlje *Towards the Morphology of Literary Genres/Forms: Stability of the Poetical System* (str. 105-195) donosi raspravu o književnim žanrovima koji su ujedno stabilizirajući elemenat svake pojedinačne tradicije na orijentalnim

jezicima i njihova objedinjujuća spونا. Autor u prvom redu predstavlja kasidu kao izvornu i kohezivnu formu čija će kulminacija i naknadna dezintegracija izroditi još neke druge forme, od kojih je svakako najvažniji gazel. Upravo će gazel biti karika koja će spojiti poetiku antičkog *nasiba* i uzritskog gazela i kasnije tradicije na perzijskom i osmansko-turskom jeziku. Osim tih dvaju glavnih junaka tradicije, autor predstavlja i analizira i druge forme: *musammat*, *tahmis* i posebno *mesneviyu*, gdje u prvi plan dolazi Dželaluddin Rumi i njegova čuvena poema. U okviru rasprave o *mesneviji*, Duraković predstavlja i nazire koje su pisali autori s ovih prostora, te u tom smislu spominje Ali-pašu Varvarija i njegovu *Rimovanu autobiografiju*, potom Derviš-pašu Bajezidagića i njegovu *Muradnamu*, Sabita i njegove poeme u formi *mesnevije*, prije svega *Edhem i Huma*. U središtu zanimanja ostaje Rumijeva *Mesnevija*, ali i njeni dosadašnji neadekvatni prijevodi na bosanski jezik.

Peto i posljednje poglavlje *Sufi Poetry, a Grand Poetic Shift* (str. 199-236) naglasak unekoliko pomjera na književnu tradiciju perzijskog i osmansko-turskog jezika. Iako su i pjesnici na arapskom jeziku ostavili značajne opuse sufijskog stvaralaštva, upravo je sufijska poezija na perzijskom i osmanskom jeziku postala dominantna klasične književnosti, pa je razložno razmotriti njene glavne odrednice u odvojenom poglavlju koje zaokružuje ovu studiju. Prevrat u naslovu poglavlja čini se da se odnosi na ponovni ulazak „religijskih istina“ u formi jedinstvenog i individualnog

iskustva u poeziju, dugo vremena nakon što je kur'anskim imperativom poezija bila prognana iz tog domena. Autor u ovom poglavlju analizira sličnosti i razlike sufijske i vinske poezije, tumačeći središnje pitanje ljubavi u korpusu sufijske poezije.

Oslanjajući se na dugogodišnja vlastita istraživanja antičke i klasične književnosti na arapskom jeziku te dosadašnja istraživanja književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, akademik Duraković je u ovoj studiji započeo pionirski posao pisanja povijesti književnosti kao sistema vrijednosti koji je zajednička poetološka osnova svim književnim tradicijama na orijentalnim jezicima: arapskom, perzijskom i osmansko-turskom. Na taj način autor preliminarne nalaze filologije nastoji ugraditi u sinkrazijski poetološki sistem u kojem dosadašnja istraživanja klasične književnosti dobijaju novo mjesto i sasvim novu vrijednost.

Moguće je sa sigurnošću ustvrditi da će knjiga Esada Durakovića izvjesno izbjeći najtužniji usud knjige: prešućivanje i znanstvenu indiferentnost. Potvrđivana i/ili osporavana u vremenu koje je pred nama, ova studija će zasigurno imati istaknuto mjesto u svim izučavanjima književnosti na orijentalnim jezicima kod nas, a vjerovatno i mnogo šire, zahvaljujući upravo ovom prijevodu i izdanju na engleskom jeziku. To je knjiga o kojoj će se na neki način morati odrediti svi oni koji budu pisali o pitanjima koja tematski zaokružuje ova studija.

Ahmed Zildžić

Munir Mujić, MOĆ I GRANICE KOMENTARA: KOMENTAR AL-MAQĀME AL-RŪMIYYE NEPOZNATOG AUTORA, Centar za napredne studije i Orijentalni institut u Sarajevu, 2020, 250 str.

Fokus studije *Moć i granice komentara* je *Komentar al-Maqāme al-Rūmiyye (Šarḥ ‘alā al-Maqāma al-Rūmiyya)* do sada neotkrivenog autora koji je izvjesno bio savremenik Šihāb al-Dīna al-Ḥafāḡija, autora izvornog djela i poznatog književnika i učenjaka iz XVII stoljeća, čije djelo komentira. Al-Ḥafāḡi je pak svoje djelo *al-Maqāma al-Rūmiyya* napisao otprilike 1642. godine, netom poslije „profesionalnog“ neuspjeha, odnosno nakon što nije dobio promaknuće, te se razočarao u tadašnju vrhovnu vlast.

Centralni dio Mujićeve studije jeste višeslojna naučna analiza koja obuhvata polja književnosti, književne teorije, tekstologije, historije i teologije. Nadalje, autor u ovoj knjizi donosi mašinski prijepis teksta izvornika i njegov integralni prijevod, a što neminovno implicira i izvorni al-Ḥafāḡijev tekst, pri čemu je ponuđena detaljna filološka obrada tekstova koja je omogućila da se tekst (lakše) čita i razumijeva. Komentar (*šarḥ*) nepoznatog autora interpoliran je u osnovni tekst, pri čemu nakon dijelova izvornika slijede dijelovi komentara sa jasno naznačenim razgraničenjem između metateksta i prototeksta.

Uvodni opis Mujićeve studije pokazuje da je riječ o složenoj „povijesti jednog rukopisa“ u kojoj se on, zajedno sa svojim izvornikom, nastoji valjano razumjeti, kontekstualizirati i

analizirati. Stoga se u prvim poglavljima nude okvirni podaci o rukopisu, žanrovskom specifikumu komentara (*šarḥ*) i *maqāme*, Šihāb al-Dīnu al-Ḥafāḡiju i stilu njegove *maqāme*, te nepoznatom autoru *Komentara*, odnosno nastojanju da se njegov identitet osvijetli, pri čemu se sa sigurnošću može zaključiti samo da se radilo o kadiji, nearapu i al-Ḥafāḡijevom savremeniku.

Uvodni dio sadrži lepezu informacija o mjestu i funkciji teksta, nauke i književnosti u osmanskome društvu u XVII stoljeću, kao i povijesnom ozračju al-Ḥafāḡijevog djelovanja. Međutim, vrhunac tog višeznačnog (kon)tekstualnog kolorita ostvaren je u centralnom poglavlju studije u kojem Mujić detaljno propituje „strategije *Komentara al-Maqāme al-Rūmiyye*“, kako je poglavlje i naslovljeno.

Nepoznati autor, naime, već se prvim rečenicama vidno „upliće“ u osnovni tekst (*matn*) kojeg želi razmatrati ili tumačiti (*šarḥ*), označavajući al-Ḥafāḡijevo djelo *al-maqālom* – nekom vrstom teološkog ili političkog traktata, a ne *al-maqāmom* ili književnim žanrom, kako jasno stoji u izvorniku.

Nakon izmjene naslova izvornika i opsežne diskreditacije njegovog autora, nepoznati se komentator posvetio „iznuđivanju“ dokaza za svoje tvrdnje. I u tom je procesu njegova strategija nepromijenjena; on poseže za lažnim dedukcijama, izmišljanjem i uvođenjem dijelova koji ne postoje u izvorniku, komentiranjem nečega čega nema, dodavanjem sumnjivih i višeznačnih likova, te mijenja riječi i fraze u tekstu, čime uzrokuje goleme promjene značenja al-Ḥafāḡijevog djela.

Sve navedeno je nepoznati autor koristio kako bi uspostavio čvrstu (ideološku) strukturu na kojoj će kao krunu instalirati esenciju svoga komentara, što Mujić predstavlja u dijelu naslovljenom kao *Kontekstualna asumpcija – komentarisanje teksta u „kontroliranim uvjetima“*, u kojem se analizira instrumentalizacija uobičajenog tekstualnog komentara, propituju zburadi načini poopćavanja i konkretizacije izvornog teksta, prati tumačenje očitog ili komentar podrazumijevanog te, konačno, uspostavlja cenzura u recepciji i shvatanju izvornika. Nadasve, nepoznati je komentator na kraju, kako Mujić kaže, sačinio „završnu scenu“ ili epilog kao nadovjeru presude izgrađene u pseudokomentaru, a u kojoj se šejhul-islam postavljaju pitanja koja dodatno pokazuju al-Ĥafāġijevu „krivicu“.

Mujićeva analiza jednog specifičnog rukopisa iz sredine XVII stoljeća donosi „uobičajenu“ ljepotu mogućnosti komunikacije sa klasičnim žanrovima, a preko njih i sa davno minulim vremenima i kulturalnim ozračjem. Dodatna vrijednost, pritom, nastala ogromnim trudom i znanjem autora studije *Moć i granice komentara*, jeste otkrivanje slojeva ideološkog ili političkog unutar jednog takvog teksta. Upravo je pojam moći dominantan i višeznačan, ne samo u Mujićevoj knjizi nego i u njegovim pretekstima, komentaru i izvorniku. Naime, al-Ĥafāġi piše *al-Maqāmu* kao kritiku moći tadašnje osmanske uprave, premda je njegova pomalo apokaliptična slika neupitno uzrokovana neuspjehom da napreduje na hijerarhijskoj ljestvici vlasti

koju kritikuje. S druge strane, njegov suparnik piše *post festum* nakon al-Ĥafāġijeve marginalizacije i u svemu je nadmoćan: piše o poraženom i dodatno optužuje već krivog, kazuje iz perspektive vlasti (kadija), te pritom konstruira komentar kao superioran diskurs moći. Tako postaje jasna njegova strategija da promijeni naslov i žanrom izvorni tekst iz književnosti (*al-maqāma*) premjesti u sferu teologije i politike (*al-maqāla*), da opisni tekst preregistrira iz sfere „korenja“ u polje „pokude“, namjerno pogrešno prepíše fraze te upíše nelagodna mjesta/imena u izvornik, i tako redom. Nepoznati komentator toliko je nadmoćan i u tolikoj mjeri nadređuje metatekst prototekstu da, kako to sjajno poentira Mujić, „komentator praktično gradi tekst koji je semantički neovisan o podtekstu, odnosno tekstu osnovnog djela. On mu služi samo kao poticaj, prilika da može iznijeti svoje mišljenje, odnosno mišljenje koje očekuju 'statični pragmatici' kojima se obraća.“ Skoro sve u i oko *Komentara al-Maqāme al-Rūmiyye* prožeto je pojmom moći: izvorno djelo je posljedica gubitka moći/pozicije, a komentar nepoznatog autora želja da se utvrdi ista ta moć, a u pozadini te dinamike možemo pratiti povijest i funkciju ideološkog diktata u starim rukopisima, pri čemu al-Ĥafāġijeva kritika društva dolazi kao simptom frustracije, a destrukcija njegovog teksta od strane nepoznatog autora kao dokaz univerzalnog pravila o kadiji (komentatoru) koji tuži (komentira) i ujedno sudi (upisuje). Ovaj fenomen manipulativnih ideologema u tekstu po svojoj

se diskurzivnoj strategiji ulančava do danas, kada je on sveprisutan, a kao ogledni i uporedni tekst nudim posljednji roman velikoga Umberta Eca, *Nulti broj*. Munir Mujić je u tom smislu izvanredno poentirao s naslovom svoje studije.

Mujić je pažljivim filološkim objašnjenjima omogućio da čitamo i razumijevamo zakučaste tekstove (*Komentara* i *al-Maqāme*), te akademski pouzdano utvrdio njihov mikro i makrohistorijski kontekst. Veliki broj Mujićevih zaključaka i otkrića nalazi se u podnožnim napomenama, što ovu istraživačku novinu na prvi pogled stavlja u određeni tekstualni zapećak. (Slično je i sa Mujićevom studijom *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka* iz 2007. godine.) Međutim, kada se u dijelovima studije u kojima je ponuđen prijevod *Komentara* susretne boldirani izvorni tekst *al-Maqāme*, jasno odvojeni tekst *Komentara* i u fusnotama Mujićeva detaljna obrazloženja i komentari, pred čitateljem se ukaže izvanredna tekstualna trijada ili diskurzivna polifonija koja predstavlja naročit intelektualni i estetski užitak.

Mirza Sarajkić

Dr. Ömer Yağmur, ANTONIO MASCIS, VOCABOLARIO TOSCANO E TURCHESCO (1677) VE GIONANNI MOLINO, DITIONARIO DELLA LINGUA ITALIANA, TURCHESCA (1641)'YA GÖRE 17. YÜZYILDA YAŞAYAN TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI, Kesit Yayınları, İstanbul, 2019, 922 str.

Knjiga *Vokabular živoga turskog jezika iz 17. st.* dr. Ömera Yağmura nastala je usporedbom leksičke građe dvaju rječnika iz 17. st. Prvi je *Toskansko-turski rječnik* Antonia Mascisa [*Vocabolario Toscano e Turchesco*] tiskan 1677. god., a drugi *Talijansko-turski rječnik* Giovannija Molina [*Dittionario della lingua Italiana, Turchesca*] iz 1641. godine. Yağmurova knjiga ima ukupno 922 stranice, a sastoji se od sljedećih cjelina: *Uvoda* (str. 7-10), *Zahvale* (str. 11), *Bibliografije, kratica autora i djela* (str. 13-21), *Grafičkih znakova i kratica* (str. 22-23), *Rječnika* (str. 25-844) i *Popisa toponima* (str. 845-922). Središnji dio knjige čine unosi turskih natuknica iz spomenutih rječnika, etimologije i njihova značenja. Druga velika cjelina obuhvaća topografske nazive i njihovu usporedbu.

U uvodu se autor osvrće na značaj transkribiranih turskih tekstova zapisanih latiničnim, ćirilničnim, armeniskim ili nekim drugim (nearapskim) pismom.¹ Navodi da prvi transkribi-

¹ Termin "transkribiran" u ovome slučaju ne podrazumijeva sustavnu i dosljedno provedenu znanstvenu transkripciju. Njime se upućuje na činjenicu da se zapisivač koristio ne-

rani tekstovi nastaju u Europi u 15. st., da su višejezični i da se smatraju prvim autentičnim tekstovima na “živom” turskom jeziku koji se u to vrijeme govorio u Anadoliji. Usustavljeni transkribirani tekstovi javljaju se u prvoj polovici 16. st., u doba uspona Osmanlija kojemu je, kazano autorovim riječima, prethodilo ujedinjenje anadolijskih emirata u državu iz koje se izdiglo Osmansko Carstvo. Dr. Yağmur ispravno povezuje porast zanimanja za “oguski turski” iz Anadolije s vojnim i političkim usponom Carstva, naročito u vrijeme vladavine Sulejmana Veličanstvenoga, kad su Osmanlije imali značajan utjecaj i na politiku europskih zemalja (Uvod, str. 8).

Dr. Yağmur smatra da su, osim trgovačkih i vjerskih razloga, na nastanak gore spomenutih transkribiranih tekstova u velikoj mjeri utjecali i vojni i diplomatski odnosi Osmanskoga Carstva s europskim državama. S tim u vezi citira Talijana po imenu Octaviani Magii, koji u jednom djelu tiskanu 1566. g. u Veneciji iznosi mišljenje da “svaki veleposlanik najprije mora dobro znati talijanski“, potom “latinski koji razumiju gotovo svi narodi”, nadalje „španjolski, francuski i njemački te na kraju turski“. U uvodu se dr. Yağmur usredotočuje na transkribirane (u ovom slučaju latinične) tekstove i njihovu važnost za proučavanje povijesti turskoga jezika. Po njegovom mišljenju, u filološko-

me smislu najvažniji tekstovi te vrste potječu iz druge polovine 15. st., to jest iz razdoblja poslije osvajanja Carigrada 1453. godine. Nakon njegova pada u osmanske ruke jedan dio turkofonoga stanovništva migrirao je iz Anadolije i s Balkana u Istanbul, donoseći sa sobom različite dijalekte. Na njima se tijekom vremena formirao istanbulski razgovorni (nad) dijalekt iz kojega se kasnije razvio istanbulski idiom. Taj će idiom s vremenom postati jezikom osmanske kulture i civilizacije (Uvod, str. 8), a nekoliko stoljeća kasnije, 1928. godine, biti proglašen osnovom standardnoga turskoga jezika.

Najstarije tragove istanbulskoga dijalekta bilježi fjorentinski bailo Filippo Argenti u svojoj gramatici *Regola del parlare turcho* iz 1533. godine. Govoreći o kasnije nastalim transkribiranim rječnicima i gramatikama, dr. Yağmur nabraja imena autora koji su svojim tekstovima zadužili turkologiju, ali se usredotočuje samo na dvojicu čiji su rječnici bili u fokusu njegova istraživanja: 1) Antonija Mascisa, koji je 1677. godine u Firenci objavio spomenuti toskanskoturki rječnik (*Vocabolario Toscano e Turchesco*) i koji je, po mišljenju dr. Yağmura, “ostao u sjeni Molinovog rječnika”, te 2) Giovannija Molina, dragomana u službi francuskoga kralja i Mletačke Republike te autora rječnika *Dittionario della lingua Italiana, Turchesca* iz 1641. godine. Napuljski dragoman Antonio Mascis je, kako sam zapisuje, 12 godina živio u Istanbulu i na dvoru učio turski jezik, a 1677. u Firenci je dao tiskati svoj toskansko-turski rječnik. S druge

kim nearapskim pismima, zahvaljujući kojima se mogu tačnije utvrditi fonetsko-fonološka obilježja jezika na kojemu je tekst zapisan.

strane, Giovanni Molino, ankerski Armenac čije je pravo ime Yovhannēs Ankiwrac'i, 1641. godine u Rimu objavljuje rječnik *Dittionario della lingua Italiana, Turchesca*. Budući da se Mascisov rječnik pojavio 36 godina poslije Molinova, te da su ta dva djela po natuknicama i sadržaju u velikoj mjeri istovjetna, u povijesti turkologije dovođena je u pitanje originalnost Mascisova rječnika, za koji je i poznati rumunjski turkolog Vladimir Drimba ustvrdio da je "neoriginalan i napisan po uzoru na Molinov" (Uvod, str. 9).

Budući da se ta prosudba s vremenom etablirala u povijesti turkologije, dr. Yağmur je, kako sam ističe u predgovoru, iz znanstvene radoznalosti, usporedbom leksičke građe obaju rječnika, odlučio utvrditi što je istina. Iz rada na toj usporedbi proizašla je njegova knjiga *17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı*, kojoj je posvećen ovaj prikaz. Dr. Yağmur je pomno uspoređio građu dvaju spomenutih rječnika, što se vidi i iz natuknica (lema) koje u svojoj knjizi navodi u oblicima koje imaju u suvremenome turskom jeziku (boldiranim slovima), a potom u izvornim oblicima, značenjima i objašnjenjima sadržanim u Mascisovom, odnosno Molinovom rječniku. Primjeri su najprije navođeni u neizvornom fonološkom obliku (onako kako se čitaju), a u okrugloj zagradi u obliku u kojem ih zapisuju autori uspoređivanih rječnika. Ilustracije radi navodim dvije natuknice, s napomenom da objašnjenja u uglatim zagradama pripadaju autoru ovoga prikaza:

buğday (||dane) = an-ağl. (Rize) *boğda* (DS 780); tü. *buğday*, *buğda* < es. tü. *buğday* (TETTTL I 389; KBS 177): Masc. [Mascis] *bogday*, *bogda* (bogdai) 'grano' (50) | (boghda) 'fermento' (52) ≠ M. [Molino] *bogda* (bogda) 'fermento, grano' (152) | ital. 'grano' tür. krş. M'da [Molino'da] farklıdır: *dane* (dane) 'grano' (170) • Osm. ed. 1680: *boğday* (boghday) 'fermento' (Men. 851, 932).²

bozulmuş : Masc. [Mascino] *bozulmuş* (bosulmuş) 'disconcio e sconcio' (39), 'guasto' (60, 'sconciato guastato' (190) → *fesat olunmuş* 'corrotto' (34); → *viran olunmuş* 'disfatto' (40) = M. [Molino] *bozulmuş* (bosulmisc) 'corrotto' (108), 'disfatto, rovinato' (122), 'guasto' (173), 'sconciato, smosso' (386) | (bosulmisc) 'disconcio' (121) • Osm. 1680: *bozulmuş* (bozulmiş) 'guasto, corrotto, rotto' (Men. 920) [Meninski].

U analizi leksičke građe tih rječnika dr. Yağmur je, svaki put kad mu je trebao širi uvid u natuknicu i njezino značenje, posezao za rječnicima drugih poznatih autora, većinom iz 17. st.,

² Ovi dijalekatski oblici skupljeni iz različitih izvora i razdobljâ upućuju na slabu filološku stranu Škaljićeva rječnika turcizama, još uvijek najboljega i najpotpunijeg djela takve vrste na južnoslavenskom govornom području. Primjerice, turcizam *bogda* "zrnce; mrvica" Škaljić dovodi u vezu sa suvremenim oblikom riječi *buğday* "pšenica" te njome objašnjava lik i podrijetlo turcizma *bogda*. Vid. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 4. izdanje, Svjetlost, Sarajevo 1979, 146.

kao što su Argenti (1533), Farraguto (1611), Montalbano (1630), Carradori (1650), Parigi (1665), Meninski (1680/87) i Pianzola (1789). Analiza je pokazala da se Molinov i Mascisov rječnik po natuknicama, građi i obradi najčešće podudaraju te da se većinom razlikuju po izgovoru i po tome što odražavaju različite govore. Primjerice, kod Mascisa palatalno /n/ prelazi u dentalno, namjesto /ö/ u prvom je slogu riječi /ü/, suglasnik /h/ na početku riječi najčešće ispada i sl.

Dr. Yağmur na kraju uvodnoga dijela postavlja retoričko pitanje zbog čega je Mascis, koji je 12 godina živio u Istanbulu i na dvoru učio i usavršavao turski jezik, a usto posjedovao i praktično znanje toga jezika, gotovo u cijelosti preuzeo Molinov rječnik dodajući mu svoju građu. Autor ovoga prikaza smatra da se o originalnosti ili neoriginalnosti Mascisovog rječnika ne može razmišljati bez uvažavanja jedne vrlo važne činjenice: da u vrijeme njegova objavljivanja (1677.) nije postojao koncept vlasništva nad autorskim pravima. Djelomično prisvajanje tuđega djela, pa čak i njegova krađa, nije podlijegalo nikakvim, pa ni moralnim sankcijama sve do početka 18. st., kad se autorska prava počinju zakonski uređivati. Ostave li se po strani zapažanja i prosudbe da je Mascisov rječnik “neoriginalan i napisan po uzoru na Molinov”, *on je ipak vrijedna inačica jer ga je Mascis dopunio vlastitom filološkom građom*. Ta građa zasigurno je važna za povijest turskoga jezika jer, u usporedbi s Molinovima, može pridonijeti novim spoznajama o živom (razgovornom) turskom jeziku iz tog vremena. Usto,

i cjelokupna građa koju je objedinio dr. Yağmur ukazuje na to da je na istanbulski turski u velikoj mjeri utjecao jezik turkofonih došljaka s Balkana, koji su se nakon zauzeća Carigrada naseljavali u taj grad i značajno mu promijenili demografsku strukturu. Autoru knjige čestitam na ogromnom trudu i knjizi koja je vrijedna pohvale.

Ekrem Čaušević

Milena Jordanowa, JEZYK TURECKI: MINIMALNA GRAMATYCZNE, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie “Dialog”, 2018, 260 str.

Knjiga *Język turecki: minimalna gramatyczne* (Turski jezik: gramatički minimum) dr. sc. Milene Yordanove, izvanredne profesorice na Odsjeku za turkijske i altaističke studije Sveučilišta sv. Kliment Ohridski u Sofiji, u mnogim je aspektima visokokvalitetan inovativan udžbenik zamišljen kao vodič za usvajanje gramatičkog minimuma turskoga jezika. Taj se udžbenik sastoji od sljedećih poglavlja: I. *Przedmowa* [Uvod i konceptualni okvir], str. 9–14; II. *Część 1–15* [Gramatičke jedinice: 1–15], str. 15–193; III. *Gramatyka języka tureckiego w skrócie* (Kratka turska gramatika), str. 194–258. Na kraju knjige nalazi se bibliografija (str. 259–260) s popisom nešto manje od četrdeset bibliografskih jedinica na bugarskom, turskom, ruskom i engleskom jeziku. Knjiga je, kao što se može vidjeti i iz naslova, objavljena na poljskom jeziku kao akademsko izdanje za studente Sveučilišta u Varšavi.

Knjiga je koncipirana na teorijskom modelu koji je razrađen u radu „Teorijski temelji gramatičkoga minimuma turskog jezika“ (Yordanova 2015: 498–504), objavljenog 2015. godine³. U tom je radu Yordanova nagovijestila da bi njezina teorijska promišljanja mogla poslužiti kao osnova za studiju strukturiranu na temelju korelativnoga binarnog modela. O kakvome je modelu riječ? Korelativni binarni model nudi *zajedničku jezgru*, ne samo studentima turskoga jezika nego i studentima s drugih područja humanističkih znanosti, koji iz nekoga razloga žele svladati minimum turskoga i eventualno se usmjeriti ka interdisciplinarnim studijima i učenju osmanskoga jezika. Ta im zajednička jezgra nudi minimalna gramatička znanja o fonetici, fonologiji, morfologiji i osnovama sintakse turskoga jezika. Ona, dakle, i turkolozima i neturkolozima omogućuje relativno lako stjecanje znanja i kompetencija za čitanje, analizu i prijevod lakših turskih tekstova. Autorica svoj gramatički opis turskoga jezika temelji na jeziku književnosti te se zbog toga usredotočava na funkcionalni stil koji je osnova za ovladavanje standardnim turskim jezikom. Ciljana publika su turkolozi zainteresirani za suvremeni turski i neturkolozi kojima je turski jezik zanimljiv

ili važan zbog multidisciplinarnosti studijskih programa, ali i za daljnje učenje osmanskoga jezika.

Jordanova se u izradi svoje monografije koristila suvremenim glotodidaktičkim metodama. Zbog toga je gramatička građa u njevoj knjizi potkrijepljena pažljivo odabranim turskim primjerima i prilagođena početnoj fazi učenja turskog jezika za sve zainteresirane polaznike. U usporedbi s klasičnim deskriptivnim i normativnim gramatikama, u kojima se građa izlaže prema načelu linearne progresije (fonetika - fonologija - morfologija - sintaksa), njezina je knjiga prvenstveno utemeljena na glotodidaktičkom principu koji ide od poznatoga ka nepoznatom (novom). Osim gramatike, monografija sadrži i poglavlje o tvorbi riječi i najfrekventnijim tvorbenim sufiksima. To poglavlje ne samo da omogućuje brže učenje novoga vokabulara nego i ilustrira aglutinativni ustroj turskoga jezika. Što se vokabulara tiče, autorica se posebno osvrće na uporabu leksičkih jedinica koje su prilično česte i u turskom i u poljskom jeziku. Ipak, osnovni je fokus knjige na osnovama turske gramatike, a ne na vokabularu. Usto, Jordanova prilagođava svoj metajezik polaznicima koji nisu filolozi i jezikoslovci. Primjeri za knjigu uzeti su iz književnoga jezika, ali uključuju i njegov razgovorni varijetet.

U uvodnome poglavlju autorica ukratko iznosi informacije koje bi polaznici trebali znati o turskom jeziku, porodici kojoj pripada, njegovom položaju i statusu unutar grupe turkijskih jezika te o etapama njegova povijesnog razvoja u Anadoliji. Nakon

³ Yordanova, Milena (2015). *Teoretichesni osnovi na gramatichen minimum po turski ezik*. [Theoretical Foundations of a Grammatical Minimum of the Turkish Language] – *Foreign Language Teaching*, Volume 42, Number 5. Sofia: Az Buki National Publishing House.

toga se kratko osvrće i na njegovu aglutinativnu strukturu, usporedbu aglutinativnih i flektivnih jezika (prije svega poljskoga) te na strukturni model turske rečenice (SOV). U istome poglavlju govori i o neuspješnim pokušajima jezične reforme u 19. stoljeću, kao i jezične reforme (Dil Devrimi) započete krajem 1930-ih s ciljem da se arapske i perzijske posuđenice zamijene uglavnom neologizmima. I danas je jezični purizam tema žestokih rasprava kojima Türk Dil Kurumu, krovna turska institucija za jezik i jezikoslovlje, pridaje veliku pažnju. Informacije koje autorica knjige pruža mogu biti korisne i turkolozima čiji maternji jezik nije poljski, jer govore i o povijesti turkoloških studija u Turskoj i na Balkanu te o opsegu interesa za turski jezik.

Narednih petnaest tematskih jedinica (str. 15–193), u kojima su izloženi teorijski okviri, počinju sažetom i preglednom gramatikom turskoga jezika i latinične abecede, a završava elementarnim prikazom sintakse. U svih petnaest kraćih poglavlja obrađene su zasebne gramatičke cjeline s posebnim uklonom na upotrebu i značenja gramatičkih oblika, i to tako da studentima objašnjenja i primjeri budu jasni i razumljivi i da ne izlaze iz okvira znanja kojima raspolažu. Metajezik je namjerno sveden na razinu koja je polaznicima razumljiva. Značenja glagolskih vremena ilustrirana su kratkim i jasnim primjerima na turskome jeziku, a da se pritom nije išlo na užtrb značenjskih i pragmalingvističkih nijansi kojima studenti na toj razini moraju ovladati. Sve temeljne posebnosti glagolskih

imenica, participa i konverba kontrastirane su sa približno značenjskim ekvivalentima u poljskom jeziku.

U poglavlju *Gramatyka języka tureckiego w skrócie* (Kratka gramatika turskoga jezika, str. 194–258), koje se konceptualno oslanja na gramatički dio iz prethodnoga poglavlja, Jordanova daje detaljniji funkcionalni i sintaktički opis cjelokupne gramatičke građe koju je u prethodnim poglavljima obradila. To poglavlje dopunjava prethodna i uključuje pojedine elemente normativne gramatike.

Knjiga Milene Jordanove *Język turecki: Minimum gramatyczne* razlikuje se od drugih sličnih djela po inovacijama koje nudi, ali i po činjenici da sadrži ‘integrirani’ gramatički minimum za svladavanje elementarne gramatike turskoga jezika. Po tome se razlikuje od drugih gramatika i priručnika turskih jezika objavljenih u Poljskoj ili bilo gdje drugdje. Još jednom ponavljam da je strukturirana tako da neturkolozima (recimo budućim povjesničarima) dadne gramatički minimum turskoga jezika, koji im omogućuje da čitaju jednostavnije turske tekstove, ali i da se pri učenju osmanskoga jezika usmjere isključivo na leksičke, fonetsko-fonološke, morfološke i sintaktičke karakteristike koje su tipične samo za njega. Knjiga je kreativna i zbog toga što otvara mogućnosti za fokusirano učenje osnova turskoga jezika te što uvodi inovativnu metodu koja i studentu i profesoru omogućuje lakše i ciljano učenje turskoga jezika. Čestitam prof. dr. Mileni Jordanovoj na njoj u nadi da će sljedeća njezina knjiga biti gramatički minimum za učenje osmanskoga jezika.

Ekrem Čaušević

Marek Stachowski, KURZGEFASSTES ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DER TÜRKISCHEN SPRACHE [KRATAK ETIMOLOŠKI RJEČNIK TURSKOGA JEZIKA]. Copyright by Marek Stachowski & Księgarnia Akademicka Sp. z o.o., Kraków, 2019, 377 str.

Prošle (2019) godine iz tiska je izišao vrijedan etimološki rječnik turskoga jezika RT (Republike Turske), kojemu je autor Marek Stachowski, poljski turkolog i lingvist koji uživa velik ugled u međunarodnim turkološkim krugovima. Marek Stachowski je po struci lingvist i turkolog, stručnjak za etimologiju i turkijske jezike, posebice za jakutski, dolganski i turski RT. Profesor je na Sveučilištu Jagiellonian u Krakovu te utemeljitelj i urednik znanstvenoga časopisa *Studia Etymologica Cracoviensia*. Autor je velikoga broja znanstvenih radova, među njima i gramatike turskoga jezika. Dosad je objavio devet knjiga i više od 200 radova o turkijskim jezicima, mongolskom, tunguskom te o nekim europskim jezicima. Objavljuje na engleskom, njemačkom i poljskom jeziku.⁴

⁴ ([https://en.wikipedia.org/wiki/Marek_Stachowski_\(linguist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Marek_Stachowski_(linguist))), stanje od 6. 7. 2020.) Prezime Stachowski poznato je turkolozima i jezikoslovcima s prostora bivše Jugoslavije po knjizi Stanisława Stachowskog *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim* [Fonetika osmanskoturskih posuđenica u srpskohrvatskom jeziku],

Rječnik čine sljedeće cjeline: *Predgovor* (5-9), *Kratice naziva časopisa, izvora, djela i imena autora* (11-41), *Kratice jezika, dijalekata i književnih spomenika* (43-45), *Ostale kratice* (47-49), *Rječnik* (51-372), *Indeks na njemačkom* (373-374), *Indeks na poljskom* (375-377).

U popisu literature *Kratkog etimološkog rječnika*, koji obaseže 30 stranica teksta, navedeno je oko 700 bibliografskih jedinica. U njemu se, posve očekivano, susreću i imena vrlo poznatih znanstvenika koji su se bavili etimološkim istraživanjima altajskoga, turkijskoga i turskog leksika, među njima i U. Bläsing, G. Doerfer, M. Erdal, H. Eren, K. H. Menges, M. Ölmez, M. Pomorska, N. Poppe, M. Räsänen, L. Rocchi, C. Schönig, W. Schweickard, O. F. Sertkaya, K. Stachowski, S. Stachowski, T. Tekin, A. Tietze, P. Zieme i mnogi drugi. U popisu su i etimološki rječnici G. Clausona, W. Radloffa, È. V. Severtjana, A. Tietzea, G. Meyera, H. Erena, G. Doerfera, S. Tezcana i dr., potom *Drevnetjurškij slovař (Rječnik staroturskoga jezika)* V. M. Nadeljaeva i grupe suautora, neobjavljeni rječnik J. Benzina te mnogi drugi poredbeni i etimološki rječnici turkijskih i neturkijskih jezika u kojima su obrađene i posuđenice turkijskoga i turskog podrijetla.

U *Predgovoru* autor daje najvažnije podatke o svome etimološkom rječniku. Navodi da ga je nazvao *kratim* zbog toga što je htio naslovom ‘signalizirati’ da je u mnogim

slučajevima izbjegavao dulje etimološke rasprave. Nadalje, da je najprije kanio napisati skroman 'pomoćni' priručnik za studente turkologije te da je prve stranice teksta počeo pisati na poljskom, i to u sažetu obliku, računajući da će dodatne komentare dati na nastavi. No ubrzo je odustao od te nakane jer mu se takva metoda učinila neprikladnom zbog toga što ga je prinuđivala da odustane od velikoga dijela prikupljene građe i opsežnijih komentara. Zbog toga se na kraju odlučio za opsežniju verziju, i to na njemačkom jeziku kako bi rječnik bio pristupačan i korisnicima koji ne znaju poljski jezik.

U *Uvodu* autor navodi da u svoj etimološki rječnik hotimice nije uvrstio sljedeće skupine riječi: (a) morfološki lako objašnjive tvorenice, kao što su *tur.* (Rep. Tur.) *açık* 'otvoren', koju i početnik turkoloških studija lako može izvesti iz glagola *açmak* 'otvoriti'; b) većinu dijalekatskih riječi, osim ako, recimo zbog svoga oblika ili semantike, nemaju posebno značenje za etimologiju, ili je to značenje zanimljivo ili neočekivano; c) većinu termina iz područja nautike, koje su već obradili H. & R. Kahane i A. Tietze u djelu *The Lingua Franca in the Levant. Turkish nautical terms of Italian and Greek origin* (Urbana 1958.), kao i neke općeeuropske riječi kao što je *parlament* (< it. Parlament), 'koje ne predstavljaju etimološku zagonetku'.

Držeći da mu je znanje o perzijskim i arapskim posuđenicama u turskome jeziku nedovoljno, Stachowski napominje da je njihove etimone navodio u klasičnom obliku 'iako je u

nekim slučajevima posve jasno da posuđivanje nije išlo iz klasičnoga arapskog jezika, nego iz nekoga od arapskih dijalekata.' Usto, autor napominje da je često bilo teško utvrditi kakav je stvarni odnos između neke perzijske i arapske varijante, i to u dvjema (mogućim) konstelacijama: (α) 'ttü.' (? < pers.) < 'ar.'; (β) 'pers.' < 'ar.' ~ 'pers.' > ar. Zbog netom spomenute nedoumice, autor ističe da, nažalost, nedostaju kronološke informacije o procesu preuzimanja i adaptacije posuđenica te da je razina poznavanja kronologije leksika turskoga jezika RT nedovoljna. Usput se osvrće i na rječnik *Tarama Sözlüğü*, koji se smatra klasikom turske leksikografije, ali koji ne uzima u obzir nijednu izvornu transkripciju (posuđene riječi). Infinitivi su u rječniku navođeni u obliku na -mak ~ -mek, ali je u tekstu natuknica korišteno pisanje u neodređenom obliku (npr. ttü. açı-), s uputnicom da ključnu riječ treba potražiti pod natuknicom *acımak* (a ne açı-).

Za pomoć tijekom rada na rječniku autor zahvaljuje na pomoći njemačkome turkologu Michaelu Knüppelu, ali i na tome što mu je omogućio pristup neobjavljenim materijalima u strojopisu, koje je glasoviti turkolog Johannes Benzing pisao kao pripremni material za svoj (nažalost, nikad objavljen) etimološki rječnik. Autor napominje da je i tu građu koristio za svoj rječnik te da je za preuzeti tekst navodio izvor obilježavajući ga kraticom *Benz.* Sa žaljenjem konstatira da se Benzingov i njegov rječnik jako razlikuju u pristupu te da mu je zbog toga Benzingova građa manje koristi-

la nego što se nadao. Usto napominje da je u svome rječniku koristio samo latinicu, ali ne i druga pisma, kao što su arapsko, grčko, hebrejsko i kinesko.

Što se pak tiče ‘vremenske dubine’ do koje seže rekonstrukcija neke riječi, Stachowski navodi da u etimologijama ne polazi od pratarskoga, nego od općeturskog oblika i jezika turkijskih plemena u periodu između 5. i 7/8 st., to jest poslije migracije Protobulgara. Materijal iz čuvaškoga jezika rijetko je korišten zbog toga što je još uvijek otvoreno pitanje je li čuvaški na istoj ravni s drugim turkijskim jezicima, ili pak tvori zasebnu skupinu turkijskih jezika kao poveznica između općeturskoga i mongolskog unutar altajske jezične zajednice. Prema tome, autor se, kako i sam kaže, usredotočuje na općeturski kao prajezik svih *nebulgarskih* turkijskih jezika.

U Završnoj riječi autor ističe da je njegov rječnik zamišljen kao rječnik za stručnjake te u vezi s tim kaže sljedeće: ‘Jezično nespreman čitatelj ponekad će morati uložiti puno truda u razumijevanje notacija. To, međutim, nije nedostatak (rječnika), kao što nije ni nedostatak a ni mana matematičkoga djela to što ga ja ne mogu razumjeti.’

Bilo da je namijenjen stručnjacima ili onima koji će to tek postati, pa i radoznalim filozofima koje će zanimati riječi turskoga podrijetla u drugim jezicima, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache* Mareka Stachowskoga je vrijedan, koristan, pouzdan i dobrodošao etimološki rječnik koji u cijelosti ispu-

njava visoke standarde struke, etimologije i leksikografije.

Ekrem Čaušević

SEJJID IMADEDĐIN NASIMI: STIHOVI KOJI POZIVAJU NA SAVRŠENSTVO, Institut za rukopise M. Fuzuli NANA, Diplomatsko predstavništvo Republike Azerbejdžan u Bosni i Hercegovini, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2020, 240 str.

Sejjid Imadeddin Nasimi, azerbejdžanski mislilac i pjesnik (1369–1417), jedna je od najvećih ali i najkontroverznijih ličnosti ne samo vremena u kojem je živio nego i stoljećima poslije njegova tragičnog smaknuća. Recepcija njegova stvaralaštva je stoga uvijek između dvije krajnosti – od kvalifikacije Nasimija kao heretika, otpadnika od vjere i mučenika, s jedne strane, do veličanja njegovog nauka koji promovira Ibn Arebijevu teoriju o Jedinstvu Bitka, s druge. Izbor iz poezije, koji je pred nama, govori i o jednom višestruko nadarenom pjesniku koji je pisao na azerbejdžanskom turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Iz pera istaknutih naučnih djelatnika iz Sarajeva i Tuzle, dr. Adnana Kadrića, dr. Amine Šiljak-Jesenković, prof. dr. Alene Čatović i dr. Elvira Musića, naučnoj i stručnoj javnosti predstavljen je zajednički projekat Instituta za rukopise M. Fuzuli Nacionalne akademije nauka Azerbejdžana i Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu, pod naslovom *Sejjid Imadeddin Nasimi*:

Stihovi koji pozivaju na savršenstvo. Riječ je o izboru iz Nasimijevog *Divana* koji je priredio dr. Akram Bagirov i koji je zajedničkim trudom spomenutih institucija i naučnika ugledao svjetlo dana i u prevodu na bosanski jezik.

Nakon kraćeg *Predgovora* prof. dr. Tejmura Kerimlija (str. 3-8) koji je i naučni urednik ovog izdanja, slijedi *Uvod: Bilješke uz izbor iz Nasimijevog Divana na bosanskom jeziku* (str. 9-30). Autorica uvodnog dijela, dr. Šiljak-Jesenković, upoznavajući bosanskohercegovačko čitateljstvo sa osebnom ličnošću kakav je bio Sejjid Imadeddin Nasimi, pored osnovnih, biografskih podataka o ovom pjesniku, nudi i osvrt na Nasimijevu nespornu ulogu u promoviranju ideja hurufijskog učenja s kojim se kao vrlo mlad upoznao posredstvom svoga učitelja Fazlullaha Esterbadija. Fazlullah je, kako se to u uvodnom dijelu i navodi, promovirao Nasimija u jednog od svojih prvih nasljednika (halifa) (str. 10). Međutim, ono što je naročito zanimljivo jeste činjenica da Nasimi nije ostao samo i isključivo pod utjecajem hurufijskog učenja, njegovi su stihovi sukus Svetog Teksta, misli i izreka islamskih prvaka, mislilaca, što ga bez sumnje svrstava u red velikana koji šire univerzalnu poruku dobra koje „nadilazi razlike u pravnim školama i različitim tumačenjima islama“ (str. 12-13) i misli koja promovira dobro, vrlinu, iskrenost, težnju za znanjem, spoznajom i Istinom. Autorica uvodne studije ukazuje i na prisustvo stihova ovog pjesnika u nekoliko sarajevskih rukopisnih kolekcija, čime

potvrđuje činjenicu da su Nasimijevi stihovi stoljećima prisutni i u bosanskohercegovačkoj pisanoj baštini na orijentalnim jezicima. Pored tri rukopisna primjerka Nasimijeva *Divana* na azerbejdžanskom jeziku koji se danas čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, autorica uočava da su Nasimijevi stihovi neizostavni dio brojnih medžmua i džonkova koji su vjerovatno cirkulirali u tekijjskim krugovima. Osim toga, na Nasimija u svojim stihovima referiraju i pojedini bošnjački divanski pjesnici, poput Vahdetija iz Dobruna i Alauddina Sabita Užičanina, što nesumnjivo svjedoči o prisustvu Nasimijeve misli u različitim segmentima naše duhovne i kulturne baštine. Da su Nasimijevi stihovi živjeli i u pamćenju bosanskih derviša svjedoči činjenica da su dvije njegove pjesme, *Bu melamet hurkasını / Ovu hrku melamijsku* i *Durman yanalum ataş-i aşka / Stalno gorimo u vatri aška*, nerijetko bile izvođene u nekim sarajevskim tekijama. Prva spomenuta pjesma je posljednjih godina doživjela naročitu reafirmaciju i često se izvodi u različitim prigodama.

Nakon *Uvoda* slijedi dio pod naslovom *Stihovi u originalu i na bosanskom jeziku* (str. 31-230). U ovom, najopsežnijem dijelu knjige predstavljene su 62 Nasimijeve pjesme na azerbejdžanskom turskom i 20 na perzijskom jeziku. Svaka od njih navedena je dvojezično, u originalu i prevodu na bosanski jezik, uz brojna popratna pojašnjenja određenih pojmova, termina, manje poznatih riječi, referiranje na kur'anske ajete, značajne ličnosti iz predislamske i

historije islama u fusnotama. Time je, uz predstavljanje Nasimija na bosanskom jeziku, što je samo po sebi važna činjenica, olakšana i recepcija i razumijevanje njegovih stihova čak i manje upućenima u specifičan vokabular i (kon)tekst.

Na posljednjim stranicama *Izbora* je kraće poglavlje pod naslovom *Iz biografije Imadeddina Nasimija* (str. 231-238) koje nudi podatke iz enciklopedijske natuknice u *TDV İslam Ansiklopedisi*, ali i drugih biografskih izvora. Osim manje-više poznatih činjenica o Nasimijevom životu, naobrazbi i duhovnom putu, u ovom su dijelu knjige predstavljena i njegova najznačajnija djela: *Divan* na azerbejdžanskom, *Divan* na perzijskom jeziku i djelo *Mukaddimetu'l-hakāik* na azerbejdžanskom jeziku, te podaci o štampanim izdanjima spomenutih djela. Pored toga, na samom kraju knjige ponuđeni su naslovi bibliografskih jedinica o Nasimijevu životu i djelu iz Bilginove natuknice, namijenjeni čitaocima koji su zainteresirani da saznaju više o ovom pjesniku. Time je u potpunosti osvjetljeno djelo ovog velikana istočnjačkih književnosti koji i nakon šest stoljeća plijeni pažnju svjetskih naučnika i istraživača.

Suizdavačima i prevodiocima upućujemo najiskrenije čestitke povodom objavljivanja ovako značajnog izbora iz poezije, a čitateljima najsrdačnije preporučujemo da u *stihovima koji pozivaju na savršenstvo* nađu svoj put do Univerzalnog Dobra.

Madžida Mašić

Viorel Panaite, OTTOMAN LAW OF WAR AND PEACE. THE OTTOMAN EMPIRE AND ITS TRIBUTE-PAYERS FROM THE NORTH OF THE DANUBE, Leiden – Boston, 2019, 470 str.

Pravni status rumunskih kneževina Vlaške, Moldavije i Erdelja u ranom novom vijeku, te naročito njihov odnos prema Osmanskom Carstvu, već tradicionalno predstavljaju centralna pitanja nacionalne historiografije u Rumuniji. Shvatajući taj problem u okvirima modernog državnopravnog razvitka još od ujedinjenja kneževina u jedinstven politički organizam sredinom 19. stoljeća, generacije historičara su ulagale znatne napore kako bi dokazali da su ove rumunske pokrajine s Osmanskim Carstvom imale samo labav formalni odnos, koji nije bio utemeljen na nekim preciznim pravnim osnovama. Iz njihovih tumačenja je trebao proisteći zaključak da su te tri kneževine uživale povlašteniji položaj u Carstvu od drugih balkanskih zemalja koje su priznavale sultanovu vlast.

Hvatajući se u koštac s tim dominantnim historiografskim narativom, Viorel Panaite, profesor islamske i osmanske historije na Historijskom fakultetu Univerziteta u Bukureštu, uposlenik Instituta za jugoistočnoevropske studije Rumunske akademije te počasni član Turske akademije nauka, iznova je analizirao status tributarnih, odnosno zaštićenih kneževina Osmanskog Carstva sjeverno od Dunava. Karakteristika njegovog pristupa u odnosu na prethodnike je to što se, umjesto na elemente koji-

ma se ti prostori razlikuju od ostalih teritorija pod sultanovom kontrolom, odlučio fokusirati na pravne i političke metode koje su osmanske elite primjenjivale kako bi u prekodunavskim krajevima učinkovito osigurale i produžile svoju vlast. Osim toga, u sklopu svog istraživačkog zadatka je uspio konsultirati i širi spektar pravnih, političkih i administrativnih izvora nego historičari koji su o toj temi pisali prije njega, jer je dokumentaciju i stručnu literaturu prikupljao u arhivima i bibliotekama Rumunije, Bugarske, Mađarske, Turske, Poljske, Francuske, Britanije, Italije i Amerike. Shodno tome je došao i do sasvim suprotnog zaključka prema kojem je status vlaškog, moldavskog i erdeljskog kneza zapravo bio precizno i *de jure* definiran u okviru osmanskog državnog sistema.

Rezultate svojih istraživanja autor je prvi put predstavio u doktorskoj disertaciji odbranjenoj 1996. i objavljenoj godinu dana kasnije na rumunskom jeziku, pod naslovom *Pacea, război și comerț în Islam: Țările Române și dreptul otoman al popoarelor, secolele XV-XVII* [Mir, rat i trgovina u islamu: Rumunske zemlje i osmanski zakon naroda, 15-17. stoljeće]. Po izlasku iz štampe knjiga je dobila pozitivne ocjene, a Viorel Panaite je odlikovan nagradom "Nicolae Iorga" Rumunske akademije za najbolje izdanje iz oblasti historije i arheologije u 1997. godini. Nedugo potom djelo je prevedeno na engleski, te objavljeno 2000. godine kao *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers* [Osmanski zakon rata

i mira: Osmansko Carstvo i tributari] u seriji *East European Monographs* koju je nekada distribuirao Columbia University Press. U toku 2013. štampano je i drugo revidirano rumunsko izdanje knjige, a gotovo dvije decenije nakon pojave prve knjige na engleskom jeziku, renomirana izdavačka kuća Brill odlučila se na objavljivanje novog izdanja koje bi bilo temeljito prerađeno i prošireno u odnosu na prvo. Naime, kako i autor ističe u svom predgovoru, u tom razdoblju se pojavilo nekoliko značajnih radova koji su tretirali navedenu problematiku i čije je rezultate svakako trebalo uključiti u knjigu, a za nešto manje od dvadeset godina on je, također, značajno obogatio svoju izvornu osnovu koja mu je pomogla da u međuvremenu neka tumačenja preciznije pojasi, a neke ranije dileme sasvim otkloni.

Studija suštinski pokušava ponuditi odgovore na dva temeljna pitanja: kakvo je bilo osmansko pravno i političko stanovište u pogledu odnosa Carstva s nemuslimanskim pravnim subjektima, te koji su položaj imale tributarne kneževine i provincije jugoistočne Evrope u odnosu prema Carstvu. Kako bi bolje pristupio rješavanju ovih problema, autor se prvo pozabavio definiranjem terminologije, principa i pravila koji su se odnosili na osmansko shvatanje rata, mira, sporazuma, običaja i zaštite. Upravo stoga je puno pažnje u djelu posvećeno raspravama o nekim poznatim i manje poznatim pojmovima, ključnim za bolje razumijevanje ove kompleksne historijske problematike. Pojedini dijelovi knjige pisani su gotovo udžbeničkim stilom, s brojnim

jednostavnim objašnjenjima najvažnijih izraza korištenih za označavanje suvremenih vjerskih, pravnih ili administrativnih institucija i teorijskih postavki. To je sve uglavnom učinjeno na osnovu osmanskih zapisa, ali je za ispravno shvatanje načina na koji je sistem istinski funkcionirao autor također konsultirao i neka djela nastala u neosmanskim krugovima, što je u konačnici pomoglo preciznijem definiranju pravno-političkog statusa Vlaške, Moldavije i Erdelja i njihovog odnosa s Osmanskim Carstvom.

Materija u knjizi je izložena na sistematičan način, pošto je djelo iznimno dobro strukturirano i podijeljeno u više sitnijih poglavlja koja su grupirana u pet zasebnih ali ipak solidno uvezanih krupnih cjelina. U prvom segmentu naslovljenom *Ottoman Law of War and Peace* [Osmanski zakon rata i mira, pp. 1-34] autor obrazlaže glavne značajke pravnih i diplomatskih izvora koje je koristio te identificira islamsku tradiciju kao kamen temeljac osmanskog prava. Druga glava *The Danube as a Gazi River* [Dunav kao gazijska rijeka, pp. 35-75] analizira osmansku ideologiju svetog rata u vojnim operacijama izvođenim u prekodunavskim krajevima. U trećem dijelu *Submission and Conquest* [Potčinjavanje i osvajanje, pp. 77-162] autor daje hronološki pregled osmanskog teritorijalnog širenja i raspravlja o pojmovima korištenim za označavanje, priznavanje i prepoznavanje čina osvajanja i potčinjavanja na Jugoistoku Evrope. Četvrti segment *Covenants and Customs* [Sporazumi i običaji, pp. 163-247] bavi se osmanskim mirovnim spo-

razumima, ahdnamama, zakletvom kao garancijom vjernosti, običajnim normama te uopće pravnim izvorima koji dokumentiraju tributarni status Vlaške, Moldavije i Erdelja, dok posljednji, peti dio *Tribute-Payers and Protected Peoples* [Haračari i zimije, pp. 249-374] razmatra odnose moći između rumunskih knezova i sultana, njihova prava i obaveze prema Porti te pravni status vlaških, moldavskih i erdeljskih podanika kao zimija.

U knjizi autor s pravom ističe brojne poteškoće na koje nailaze historičari baveći se temom tributara Osmanskog Carstva. Jedan od uobičajenih pogrešnih pristupa koji izdvaja odnosi se na tendenciju nekih istraživača da sve vazalne i tributarne kneževine objedine u jednu grupu te da im pristupaju bez uvažavanja razlika koje su među njima postojale. Viorel Panaite ističe da se, unatoč brojnim sličnostima, ipak treba voditi računa i o posebnostima svakog pojedinačnog slučaja, pošto su na njihov položaj prema Osmanskom Carstvu utjecale i različite historijske prilike pod kojima su ušli u "osmansku orbitu". S obzirom na to da zanemaranje ovih razlika može proizvesti iskvarenu sliku odnosa tributarnih država prema Porti, bavljenje ovom osjetljivom temom iziskuje studiozan i cjelovit pristup postojećim historijskim izvorima. S tim u vezi autor je posebnu pažnju poklonio tekstovima iz domena islamskog prava jer je pomoću njih definirao teorijske modele na osnovu kojih je tumačio povode za otpočinjanje rata, sklapanje mira te određivanje pravnog statusa nemuslimanskih podanika i stranaca uopće.

Iako je u knjizi dosta prostora posvetio istraživanju i predstavljanju teorijskih struktura, nije propustio naglasiti da proučavanje naznačene teme podrazumijeva i temeljito poznavanje političke, vojne i diplomatske prakse.

Zbog prirode osmanskog širenja Balkanskim poluotokom, sasvim je razumljivo da su prekodunavske oblasti kasnije stupile u interesnu sferu Osmanskog Carstva od zemalja smještenih južno od Dunava. To znači da je o osmanskim vojnim operacijama u tim krajevima i o političkom odnosu prema Moldaviji i Vlaškoj sačuvano manje izvornih podataka do sredine 16. stoljeća. Autor u djelu naglašava da su pojmovi “tributar” (tur. *haracgüzar*) i “zaštita” (tur. *himaye*) povremeno upotrebljavani u izvorima 15. stoljeća kako bi se opisao odnos vlaških i moldavskih vojvoda prema osmanskome sultanu, ali da su tek za vladavine Sulejmana I (1520-1566) vlaški, moldavski i erdeljski knezovi počeli dobijati sultanske povelje, odnosno hukume, koji se ni po čemu nisu razlikovali od onih upućivanih drugim osmanskim službenicima, sandžakbezima, beglerbezima ili kadijama. Kako bi nadomjestio taj relativni manjak informacija za razdoblje prije sredine 16. stoljeća, Panaite se odlučio na komparativni pristup, pri čemu je za usporedbu odabrao različite osmanske provincije, kršćanske susjede i druge zemlje tributarneog statusa koje su imale regulirane odnose s Carstvom. Identificirao je referentne tačke koje bi mogle pomoći da se bolje pojasni politički i pravni status Moldavije i Vlaške prema Osmanskom Carstvu tokom

15. stoljeća, a to su dobro poznati slučajevi drugih osmanskih tributara: Bizantskog Carstva, Srpske kneževine i despotovine, bugarskih carstava u Trnovu i Vidinu, Bosanskog Kraljevstva, albanskih zemalja, Morejske despotovine, Dubrovnika te sjevernoegejskih i južnoegejskih otoka. Upravo zbog toga autor u svom djelu nudi i sumaran hronološki pregled uspostave tributarnih odnosa u jugoistočnoj Evropi, po strukturi i sadržaju sličan onome koji je prije nekih 50 godina uradio Momčilo Spremić (“Турски трибутари у XIV и XV веку”, *Историјски гласник* 1-2, 1970, 9-58).

Pošto je riječ o knjizi za koju se može reći da iz osmanske perspektive i na osnovu osmanskih izvora piše o odnosima Carstva s nemuslimanima, ponekada se prilikom čitanja stječe dojam da je druga, neosmanska strana malo zastupljena i relativno slaboo osvjetljena. To je posebno slučaj kada autor upotrebljava osmanske narativne izvore kasnijeg vremena kako bi na osnovu njih utvrdio stepen ovisnosti balkanskih država ili dinasta o osmanskome sultanu tokom 14. i 15. stoljeća. U tom segmentu zapravo knjiga ima i određene nedostatke koji se najčešće javljaju u prikazivanju perioda i tema koji nisu dobro pokriveni suvremenim osmanskim izvorima. Naravno, te omaške ne umanjuju vrijednost cjelokupnog djela niti narušavaju autorovu osnovnu tezu, naročito jer su dijelom posljedica i slabog dometa najnovijih rezultata naših lokalnih historiografija. Ovdje ću se stoga fokusirati samo na par spornih situacija koje se odnose na

prošlost Srbije i Bosne. Naprimjer, u knjizi se tvrdi da je Srbija postala vazalna zemlja Osmanskog Carstva nakon bitke na Marici 1371. godine kada je knez Lazar pristao plaćati harač. Takvo tumačenje stanja stvari proističe iz djela osmanskog pisca Sadedina koji je živio u 16. stoljeću i umro 1599. godine (p. 97). Ovdje ne treba posebno naglašavati da knez Lazar 1371. nije bio isto što i Srbija a, iako se ne može sasvim isključiti mogućnost da je on zbilja nekada kasnije plaćao harač sultanu, suvremene i provjerljive potvrde za takvo nešto ne postoje i u najmanju ruku bi se Sadedinove vijesti trebale uzimati s rezervom. Štaviše, promatrajući cjelokupni historijski kontekst razvoja političke i vojne situacije na Balkanu toga vremena, čini se izvjesnim da je status Lazarevih zemalja prema Osmanskom Carstvu definitivno bio reguliran tek poslije Bitke na Kosovu 1389. Zatim se u knjizi govori i o *Bosni i Hercegovini*, iako zemlja pod tim imenom tada nije postojala, pa se kaže kako neki izvori, a oni nisu navedeni, tvrde da je bosanski vladar plaćao tribut još za vrijeme sultana Bajazida I (1389-1402). Spominje se i to da je osnovni povod za vojnu akciju sultana Mehmeda II u Bosni 1463. godine bilo odbijanje kralja Stjepana Tomaševića da plati harač (p. 289, n. 127), ali takvo nešto pouzdani i vremenu bliski osmanski izvori uopće ne spominju. Dursun-beg, očevidac i sudionik sultanovog napada na Bosnu čak izričito navodi da je bosanski kralj carskoj hazni slao golemo blago na ime džizije, držeći se ugovora s Portom. Postoje i brojni dokumenti-

rani primjeri kada su Stjepanovi pretahodnici na kraljevskom prijestolju zakasnili ili propustili platiti harač za određene godine pa ipak nisu bili tako strogo kažnjavani kao on. Dalje se ističe kako je 1463. poražen i Stjepan Vukčić u Hercegovini, da se potčinio, platio tribut i poslao taoce na portu, “efektivno označavajući potčinjavanje Hercegovine” (p. 98), a Kosača je zapravo bio osmanski tributar još od 1435, tj. od dolaska na vlast. Taj odnos naslijedio je od strica, vojvode Sandalja Hranića. Potom piše da je poslije smrti hercega Stjepana 1482. godine anektiran sav prostor Hercegovine (p. 98), a herceg je umro 1466.

U pitanju su, međutim, detalji koji se nalaze najvećim dijelom na periferiji osnovne teme i ne mogu pokvariti opći pozitivan dojam o knjizi, naročito pošto se ona učinkovito razrađuje s ključnim zabludama rumunske historiografije. Naime, brojni su autori smatrali, a neki i dalje smatraju, kako su između Porte i rumunskih kneževina u ranom modernom periodu zaključivani nekakvi “posebni sporazumi”, odnosno “kapitulacije”, kojima se dugotrajno rješavao njihov pravni i politički status. Taj mit, koji slijedi nacionalističku ideju da Rumuni u prošlosti nisu bili “ni osvajači, ni osvojeni” te da osmanski Turci nisu nikada zauzeli rumunske zemlje, naročito je postao zastupljen tokom komunističkog režima, a i danas se može pronaći u djelima nacionalističke inspiracije, pa čak i u školskim udžbenicima. Panaite naglašava da osmanski vladari nisu izdavali nikakve “posebne sporazume” jer je

to bilo suprotno osmanskoj diplomatskoj praksi, te da su nakon dugog perioda tributarnog odnosa Osmanlije konačno uspjele zauzeti Vlašku i Moldaviju tokom vladavine sultana Sulejmana. Naime, od 1538. do 1541. godine Osmansko Carstvo je imalo značajne vojne uspjehe u Moldaviji i Ugarskoj, ali je sultan odlučio Vlašku, Moldaviju i Erdelj zadržati kao autonomne kneževine radije nego ih sasvim priključiti tipičnoj provincijskoj administraciji. Autor uvjerljivo dokazuje da ta njegova odluka nije bila uvjetovana pravnim, nego političkim, vojnim i finansijskim razlozima. Bez obzira na to, rumunske kneževine nisu predstavljale nikakvu iznimku u okviru državnog sistema Osmanskog Carstva unutar kojeg su brojne tributarne i netributarne regije uživale različite stupnjeve samouprave, ovisno o historijskim, geografskim, političkim, diplomatskim i vojnim prilikama. Zato Viorel Panaite naglašava da ne treba osporavati autonoman status Vlaške ili Moldavije, ali da treba voditi računa o tome da je sama ideja "autonomije" izum modernih historičara i pravnika smišljen kako bi se objasnile pojave u prošlosti te da je i takva autonomija mogla postojati samo u okviru Osmanskog Carstva, a ne izvan njega. Iz toga proizlazi da ne postoji suštinska suprotnost između koncepata "vazalna", "autonomna", "tributarna" i "zaštićena" oblast u okviru Carstva. Prema autoru su ti pojmovi komplementarni, jer opisuju različite stupnjeve istog fenomena. No pošto je koncept "vazaliteta" specifičan za politički jezik Zapada, i da ideja "autonomije" potiče od moder-

nih istraživača, Panaite oba pojma izbjegava u korist "tributar", odnosno "haračar", i "zaštita", koji se redovno javljaju u suvremenim izvorima, pa prema tome i definira politički status Vlaške, Moldavije i Erdelja u okviru Osmanskog Carstva s dva izraza: *tributarne kneževine* i *tampon-protektorati*.

Bez sumnje je riječ o značajnoj i ozbiljnoj knjizi u kojoj je materija temeljito istražena i pregledno predstavljena. Iako su njene osnovne postavke pozitivno ocijenjene te iako se nalaze u historiografskom opticaju već više od dvadeset godina, pripremanje i objavljivanje novog izdanja višestruko je opravdano. Ne samo zbog aktualnosti teme i originalnog pristupa nego i zbog činjenice da su prve verzije engleskog izdanja relativno teško dostupne. Ovako će se nove generacije istraživača daleko brže i lakše upoznati s osnovnim rezultatima knjige koji predstavljaju vrijedan doprinos proučavanju i boljem razumijevanju kako uspostave sultanovog autoriteta na širem prostoru Jugoistočne Evrope i odnosu vlasti prema nemuslimanskim podanici-ma tako i kvalitetnijem poznavanju islamskih pravnih propisa na kojima su se ti odnosi zasnivali.

Emir O. Filipović

Rašid Belgradi, *POUČNA KRATKA HISTORIJA, EXEMPLARY SHORT HISTORY, TĀRĪHÇE-I İBRETNÜMĀ*, Dodatak, Addendum, Zeyl, El-Kalem & Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo, 2018, 246 str.

Izdanje *Poučna kratka historija* predstavlja nastavak djela *Istorija čudnovatih događaja u Beogradu i Srbiji* autora Rašida Belgradija. Rašid-bej Belgradi, porijeklom iz Bosne i Hercegovine, značajna je ličnost posljednjih godina osmanske vladavine na našim prostorima. Živio je u Beogradu i radio kao računovođa i fiskalni direktor unutar nekadašnjeg Smederevskog sandžaka u 19. stoljeću. Sam je bio među posljednjim muslimanima koji su (prisilno) napustili Beograd i iselio se prvo u Bosnu, a zatim u Istanbul. Njegovo dvotomno djelo *Ta'rih-i Vaqa-i Hayretnüma-i Belgrad ve Sirbistan* objavljeno je u Istanbulu 1874. godine, a dvadesetak godina kasnije objavljen je prevod u Srbiji. Djelo govori o događajima u Srbiji u prvoj polovini 19. vijeka. Belgradi je 1871/72. godine napisao i treći tom, dodatak – *zeyl*, no iako se znalo da on postoji, dugo vremena nije bio pronađen. Danas je taj *zeyl* dostupan i *Poučna kratka historija* trojezična je publikacija posvećena njemu. Obim dodatka nije velik, sastoji se od 22 lista, to jest 52 numerirane stranice dimenzija 240x140 mm. Dodatak je napisan na osmanskome jeziku i pronađen je u Biblioteci Atatürk (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı) pod oznakom *Muallim Cevdet O-3*. Nesvakidašnje trojezič-

no izdanje El-Kalema i Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka sadrži i transliteraciju te faksimile rukopisa. Transliteraciju, kao i prevod na engleski jezik uradila je Ayşe Zişan Fuat, prevod na bosanski Amra Mulović, a dodatnim čitanjima ovo djelo obogatilo je uređivački tim na čelu s Hikmetom Karčićem. Time je ovo djelo dostupno širokoj čitalačkoj publici; trojezičnost izdanja čini ga korisnim mnogobrojnim istraživačima historije Balkana u 19. stoljeću.

Ovaj dodatak kao i ranije objavljene osnovni dio knjige svjedočanstvo su progonu muslimana iz Beograda. Kako bi *Poučna kratka historija* bila pregledna, jasna i korisna i manje upućenim čitateljima, kao prilog publikaciji nalazi se uvodni tekst urednika pod naslovom *Posljednji muslimani u Beogradu 1867. godine* koji nudi potreban historijski kontekst. Dodatak nam prikazuje posljednji čin sage o načinu na koji su skončali muslimani s područja tadašnje Kneževine Srbije i grada Beograda koji je danas prijestolnica Republike Srbije. Na samo 22 folije autor je uspio zabilježiti mnogo značajnih i nedovoljno poznatih informacija. Nesvakidašnjim načinom pripovijedanja, ova hronika nam opisuje kako historijske događaje tako i ponašanje tadašnjih osmanskih službenika i utjecaj koji su njihove odluke imale na dešavanja. Djelo kao da, više ili manje otvoreno, kritikuje one na odgovornim pozicijama i njihove odluke koje su dovele do nezavidnog položaja tada već manjinske muslimanske zajednice u Beogradu. Njihove odluke dovele su do toga da je grad predat srpskim vlastima,

a posljednji muslimani – garnizon u tvrđavi i muslimansko stanovništvo Beograda – bili su prinuđeni da napuste svoje službe i zavičaj.

Riječ urednika već donosi neka od pitanja koja Rašid Belgradi pominje u dodatku: predaja beogradskih tvrđava, kao i onih u drugim gradovima (Smederevo, Šabac i Kladovo te Užice i Sokol). Iako je plan bio da se te tvrđave predaju srpskim vlasima u *emanet*, s obećanjem da se Srbi neće okrenuti protiv sultana i da će, kada to bude potrebno, vratiti tvrđave natrag Osmanlijama, daljnji događaji su pokazali da obećanje nije ispunjeno. U tom dijelu teksta vidimo Belgradijev lični doživljaj spomenutih događaja, prvenstveno odluka nadležnih. On izražava svoje razočarenje time što su uz tvrđave predati i oružje, topovi i municija koja se u njima nalazila. Nezadovoljan je i odnosom centra prema dešavanjima u Beogradu. Belgradijevu razvijenu svijest svjedoče dijelovi teksta u kojima govori o korumpiranosti osmanskih činovnika, njihovom neznanju, neobrazovanosti i indiferentnosti prema dešavanjima. Belgradi tu nastupa kozmopolitski pa u navedenim osobinama osmanskog činovništva vidi elemente stagnacije muslimanskog društva. Ističe kako su se činovnici odali pušenju i kafanama te da svoju djecu ne potiču na obrazovanje i napredovanje.

Iako su u djelu *Poučna kratka historija* prisutni autorov lični doživljaj i monoperspektivnost u izlaganju, što je za očekivati u jednom autobiografskom radu, značaj ovog djela kao izvora nije umanjen. Historičarima koji se bave poviješću Balkana u 19.

stoljeću, načinu na koji je Osmansko Carstvo gubilo i napuštalo svoje utvrde ovaj izvor itekako može koristiti. Djelo Rašida Belgradija dodatno dobiva na važnosti i time što je prepoznato jako rano: kao izvor koristio ga je Ahmet Dževdet-paša, najznačajniji osmanski historičar 19. stoljeća. Princip koji je slijeđen pri priređivanju *Poučne kratke historije* čini je lakše dostupnim sekundarnim izvorom pa se historičari mogu pozivati na faksimile i/ili transliterirani tekst i time ponuditi nove doprinose osmanskoj historiografiji. Za kraj, ovakav način publikovanja primarnih osmanskih izvora treba pozdraviti, uz nadu da će postati češća praksa domaće i strane historiografije.

Emina Mostić

Doris Behrens-Abouseif, *THE BOOK IN MAMLUK EGYPT AND SYRIA (1250-1517): SCRIBES, LIBRARIES AND MARKET*, Brill (Islamic History and Civilization), Leiden, 2018, 178 pp.

U okviru Brillove edicije *Islamic History and Civilization* objavljena je knjiga *The Book in Mamluk Egypt and Syria (1250-1517): Scribes, Libraries and Market*, autorice Doris Behrens-Abouseif. Ova studija je još jedno od brojnih svjedočanstava o bogatstvu islamske pisane kulture. Osim uvoda (pp. 1-4), zahvale, upute čitateljima i pogovora, knjiga se sastoji od osam poglavlja.

U prvom poglavlju naslovljenom *The Legacy* (pp. 5-14) Behrens-

Abouseif piše o vremenu prije pojave mamelučkih biblioteka, odnosno o bibliotečkoj mreži u vrijeme srednjovjekovnih dinastija arapskog svijeta i njihovom nasljeđu, s posebnim osvrtom na Fatimidski i Ajubidski halifat. Prema riječima autorice, biblioteke halifâ Bagdada, Kordobe i Kaira, čije su zbirke brojale po nekoliko stotina hiljada knjiga, bile su simbol pozicioniranja znanja u bogatom islamskom nasljeđu. Posebnu pažnju u ovom poglavlju autorica je posvetila dvorskoj biblioteci fatimidskih halifa, koja je zapamćena ne samo po velikom broju knjiga nego i 'rasipanju' njenih zbirki djelovanjem pojedinca, ali i kao posljedica političkih prilika i raznih prirodnih nepogoda. Drugo poglavlje *Mamluk Libraries* (pp. 15-33) odnosi se na kulturu Mameluka, njihove biblioteke i masovnu knjižnu produkciju. Uprkos prilično oskudnim informacijama o mamelučkim bibliotekama, zna se da su brojni sultani, kako to naglašava Behrens-Abouseif, bili prepoznati po uključenosti u intelektualna pitanja, učenost i stvaranje biblioteka. U skladu s tim, neki su kupovali knjige za privatnu upotrebu, a neki su bili mecene pjesnicima i umjetnicima te ujedno veliki zadužbinski bibliofili. Kada su u pitanju biblioteke vjerskih institucija, autorica navodi primjer hanikaha. Nije bilo indicija da je hanikah u početku posjedovao biblioteku. Međutim, tokom 14. stoljeća, postepeno je poprimao akademske karakteristike, a posebno u 15. stoljeću kada se spojio sa medresom pa su na koncu ove dvije institucije dobile integrirani nastavni plan. Iako izvori pokazuju da već

od tada medresa-hanikah uključuje biblioteku i bibliotekara koji je bio zadužen za brigu o građi, ne postoji mnogo podataka o strukturi biblioteke, njenim naslovima i ulozi u pogledu nabavke i produkcije knjiga. Kako ističe autorica, pored nekoliko inventarnih popisa knjiga u vakufskim dokumentima, nije poznat neki očuvani katalog iz mamelučkog perioda. Osim kataloga biblioteke Ašrafijja u Damasku, nastalog za vrijeme ranog mamelučkog perioda 1270. godine, koji je rijedak sačuvani primjerak iz tog vremena, praksa katalogizacije je bolje dokumentirana od rane faze osmanskih biblioteka. Na kraju ovog poglavlja autorica istražuje status bibliotekarâ, čiji je poziv bio prestižan i veoma tražen. Pored toga, oni obično nisu bili samo bibliotekari, nego su imali još poneku službu u vakufu, tako da su bivali pristojno plaćeni. U trećem poglavlju *Private Libraries and Endowments* (pp. 34-42) glavni fokus razmatranja autorice je praksa zavještanja u zadužbine knjiga koja je svoje začetke imala još u 8. stoljeću. Počela je sa uvakufljavanjem rukopisâ Kur'ana koje su kolekcionari darivali džamijama ili sa poklanjanjem knjiga akademskim institucijama. Autorica u ovom poglavlju obrazlaže kako poklanjanje knjiga nije bio samo čin filantropije, nego je to bila i stručno-bibliotečka djelatnost planskog stvaranja fondova. Učenjaci i bibliofili imali su opravdan strah da će se nakon njihove smrti bibliotečke zbirke 'rasuti' i da će im se izgubiti trag, pa je vakufski sistem poklanjanja knjiga u tom smislu, kako navodi Behrens-Abouseif, spriječio izričiti

sistem podjele u nasljednom pravu koji je opstanak mnogih biblioteka mogao dovesti u pitanje. Osim brige o zaštiti građe, neki vakifi su, u specifičnim propisima koji su navedeni u vakufnami, zahtijevali da se knjiga čita dnevno unutar institucije u kojoj je uvakufljena. Na taj način su nastojali i da 'objave' svoj rad i podstaknu njegovo prepisivanje. U četvrtom poglavlju naslovljenom *Book Circulation and Storage* (pp. 43-70) autorica piše o praksi posuđivanja knjiga koja je za vrijeme Mameluka bila zastupljena ne samo na institucionalnom nego i na privatnom nivou. Posuđivanje knjiga među privatnim licima predstavljalo je posebno važan aspekt mamelučke kulture knjige. Autorica navodi stavove tadašnjih učenjaka koji su smatrali da studenti ne bi trebali misliti da se znanje zasniva samo na sakupljanju knjiga. Oni koji ih ne mogu priuštiti, trebaju ih posuđivati. U drugom dijelu ovog poglavlja Behrens-Abouseif se fokusira na prostorne odlike biblioteka. Iako izvori ukazuju na to da nije postojala samostalna bibliotečka zgrada u mamelučkom periodu, već su to uglavnom bili prostori unutar institucija posvećeni smještaju bibliotečke građe, ta činjenica nije umanjila njihov značaj. U petom poglavlju naslova *The Market* (pp. 71-86) autorica piše o unosnom poslu trgovine knjigama te o njihovoj vrijednosti i cijeni. U ranoj historiji islama knjige su se objavljivale na način da su ih autori čitali u javnosti ili su ih prepisivali prepisivači. Kako se potreba za širenjem znanja povećavala, tako su se počele pojavljivati knjižare koje

nisu djelovale samo kao trgovinske, nego i obrazovne ustanove. Kako navodi Behrens-Abouseif, knjižare Kaira i Damaska funkcionirale su kao javne biblioteke ili "klubovi čitalaca" koji stvaraju intelektualno okruženje u kojem su se sastajali ljudi od pera, kaligrafi i prepisivači. Osim kaligrafskih i prepisivačkih vještina koje su bile korisne kvalifikacije za trgovinu, knjižare su pokrivala i druge aktivnosti, kao što je restauracija i uvezivanje. Prema riječima autorice, cijena knjiga je varirala ovisno o brojnim kriterijima, kakvi su vrijednost teksta, kvalitet kaligrafije rukopisa, vrsta papira i povež. U šestom poglavlju *The Mamluk Scribe: Background and Formation* (pp. 87-102) autorica iznosi opće činjenice o prepisivačima knjiga među mamelučkom elitom. Prema njenim riječima, prepisivanje je bilo svakodnevna aktivnost u intelektualnim krugovima. Podrazumijevalo se da prepisivači budu obrazovani ljudi koji su upoznati sa temama koje prepisuju, kako bi što prikladnije mogli uređivati tekst. Kolofon na akademskim knjigama uključivao je ime prepisivača, datum i mjesto završetka prepisa, komentare rukopisa i, nerijetko, procjenu kvaliteta teksta. Dodavanje komentara i napomena, kako navodi Behrens-Abouseif, davalo je dokumentarnu i historijsku vrijednost izdanju, te je postalo sastavni dio historije akademske knjige. Sedmo i osmo poglavlje *The Mamluk Master Calligraphers* (pp. 103-125) i *The Chain of Mamluk Calligraphers* (pp. 126-143) posvećeni su kaligrafiji, umjetnosti koja je u periodu Mameluka imala akademski

status. Prakticirali su je kako građanski pojedinci tako i članovi vojne aristokratije. Ajubidski i ranomamelučki kaligrafi često su putovali između Iraka, Sirije i Egipta. Sve do prve polovine 14. stoljeća najveću primjenu i afirmaciju kaligrafija je imala u Bagdadu, dok je pod pokroviteljstvom ajubidskih vladara na području Sirije cvjetala u 13. stoljeću. Ljepota i izražajnost stilova kaligrafije pokazivala je da su kaligrafi bili svestrani umjetnici i zanatlije, a uz to često iluminatori i knjigovesci. Bazirajući se na dvije škole kaligrafije, sirijsku i egipatsku, Behrens-Abouseif je u ovim poglavljima predstavila renomirane majstore kaligrafije i njihove učenike.

Na kraju knjige nalazi se Pogovor (pp. 144-152), potom Bibliografija (pp. 153-166) i Indeks (pp. 167-178). Objavljivanjem ovog izdanja, čiji je cilj bio predstaviti put knjige na području Egipta i Sirije u vremenskom rasponu od 13. do 16. stoljeća, dat je doprinos ne samo bibliotekarstvu i historiji biblioteka nego i općoj kulturnoj historiji.

Lamija Hatibović

Sheila S. Blair, *TEXT AND IMAGE IN MEDIEVAL PERSIAN ART*, Edinburgh University Press 2019, drugo izdanje, 336 str.

Historičarka umjetnosti Sheila S. Blair svoju studiju *Tekst i slika u srednjovjekovnoj perzijskoj umjetnosti* počinje čuvenim stihovima velikana perzijske poezije Dželaludina Rumija,

uspomeni na Ehsana Yarshatera, uglednoga istraživača koji je među prvima istaknuo vezu između perzijske poezije i vizualnih umjetnosti. Krećući se utrim putima profesora Yarshatera i Blair svoja istraživanja u ovoj studiji započinje periodom vladavine dinastije Samanida (vl. 875–999), a završava usponom Safavidskoga Carstva (1501–1736), čija je vladavina promijenila tijek povijesti na cijelom Bliskom Istoku i Središnjoj Aziji. Zasnivajući se na periodizaciji Marshalla Hodgsona, kako sama autorica ističe, ova studija pokriva različite primjere perzijske umjetnosti nastale u Srednjem (klasičnom) islamskom periodu koji traje od 945. do 1503. U povijesni prostor Perzije Blair pritom uključuje područja u kojima je perzijski bio glavni jezik kulture: od današnjega Afganistana i Središnje Azije na istoku, do Iraka, Turske i Azerbajdžana na zapadu.

Prema uvodnoj napomeni same autorice, središnje teme ove studije čine odnosi verbalnog i vizualnog te u sklopu njih ostvareni primjeri igre riječi i značenja. Kako bi pratila umjetničke promjene u perzijskoj umjetnosti Srednjeg islamskog perioda, Blair svoje istraživanje fokusira na pet zasebnih umjetničkih djela, čiji je nastanak vremenski i geografski međusobno udaljen. Svakome od njih posvećuje zasebno poglavlje studije, u kojima se, pored odnosa teksta i slike, bavi pitanjima provenijencije, namjere, funkcije, kasnije recepcije i utjecaja, primjerenim djelu koje je predmetom istraživanja. Prvi predmet obrađen ovom studijom predstavlja

oslikana zdjela nastala potkraj 10. stoljeća u istočnom Iranu, odnosno Transoksaniji, u vrijeme kada je ova regija bila pod vlašću Samanida. Uz tekst blagoslova namijenjenoga njezinu vlasniku, unutrašnjost zdjele sadrži dio islamske izreke, ispisane arapskim pismom. Zdjela nije potpisana niti datirana, no autorica ju smješta u istočne iranske zemlje potkraj 10. stoljeća, temeljem usporedbe s drugim keramičkim predmetima pronađenim na različitim lokalitetima u toj regiji. Zdjela se od 1957. čuva u Freer Gallery of Art u Washingtonu. Odabir predmeta kojem Blair posvećuje naredno poglavlje svoje studije prilično je zanimljiv, s obzirom na to da on na sebi ne nosi nikakav tekst. Pa ipak, za autoricu predstavlja temu figuralnog prikaza komplementarnu ulozi teksta u slučaju prethodno obrađenoga primjera. Riječ je o mesinganoj bočici za ružinu vodicu, čiji je trbušni segment ukrašen s deset figurica lavova, i s vratom čiji završetak tvore šest izdignutih figurica ptica. Otvor na bočici izveden je u obliku šestokrake zvijezde od srebra, na temelju koje autorica zaključuje da je posrijedi bila bočica za prskanje tečnosti. Tragajući za pokazateljima njezine provenijencije i vremena izradbe, Blair poseže za skupinom drugih ukrašenih predmeta, sličnima po karakteristikama stila i tehnike u kojoj su izrađeni. Bočicu povezuje sa skupinom predmeta od mesinga, među kojima istaknuto mjesto zauzimaju svijećnjaci i vrčevi s upisanim podacima o naručitelju i godini izradbe. Stoga ju Blair smješta u Herat, na sami početak 13. stoljeća. Danas je bočica dio postav-

ke muzeja The David Collection u Copenhagenu.

Blair svoju studiju dijeli u dvije cjeline: predmeti obrađeni kroz prva dva poglavlja studije primjeri su perzijske umjetnosti nastali u istočnom dijelu Irana početkom 13. stoljeća, dok je ostatak studije posvećen primjerima umjetničkih ostvarenja iz sjeverozapadnoga Irana i Iraka, nastalima nakon prodora Mongola. Kao prvi primjer ove umjetnosti autorica obrađuje čuvenu grobnicu podignutu između 1305. i 1320. u čast ilhanidskoga sultana Oldžajtua u Sultaniji. Najprije donosi detaljan opis ove osmokutne građevine s čuvenom kupolom visokom pedeset metara, prekrivenom karakterističnim tirkizno-plavim pločicama. O vremenu izgradnje i preuređenja kupole u Sultaniji, koje je uslijedilo neposredno po dovršetku građevine, Blair raspravlja na temelju nekoliko napisa na samoj zgradi. Pitanje preuređenja mauzoleja, koje su brojni istraživači vezivali uz sultanova vjerska opredjeljenja, autorica ove knjige pokušava sagledati u svjetlu onovremenih političkih zbivanja. Kao prijelomni događaj nakon kojega su uslijedila preuređenja autorica uzima sultanov pokušaj zauzimanja Meke. U tom ključu interpretira i cijeli niz kaligrafskih napisa koji su po preuređenju krasili kompleks.

Oslíkani rukopis nastao za džalairidskoga sultana Ahmeda, potkraj 14. stoljeća u Bagdadu, zauzima naredno poglavlje studije. Ovo djelo, koje sadrži tri poeme perzijskog pjesnika Hadžua Kermanija (1280–1352), Blair predstavlja kao jedan od najslavnijih primjera perzijskoga mini-

jaturnog slikarstva. U fokus stavlja dobro poznatu minijaturu koja prikazuje proslavu braka između Humaja i Humajun te donosi njezinu podrobnju analizu. U dodatnu pojašnjenju značenja i značaja minijature poseže za tekstualnim dijelom utkanim u sliku. Autorica također donosi iscrpne podatke o sadržaju djela, njegovu autoru i prepisivaču Mir ‘Aliju ibn Iljasu Tabriziju. Služeći se podacima iz kolofona, zaključuje da je rukopis nastao u radionici pri bagdaskom dvoru sultana Ahmeda, s kojom dalje povezuje još nekoliko rukopisa. Autorica nas na kraju poglavlja vodi putevima koje je rukopis prošao od svoga nastanka do Britanske biblioteke u kojoj se danas čuva.

Posljednje poglavlje knjige donosi priču o čuvenome paru ardabilskih ćilima izrađenih za mauzolej šejha Safijuddina u vrijeme drugog safavidskoga vladara šaha Tahmaspa (vl. 1514–1576). Na samim su ćilimima sadržani podaci o majstoru i godini nastanka: ove ćilime izvedene milionima čvorova osmislio je čuveni slikar i majstor Maksud Kašani, a dovršeni su između 1539. i 1540. Osim ovih podataka, u kartušama pri vrhu oba ćilima utkani su i stihovi Hafiza Širazija kojima se dodatno potvrđuje njihova narudžba za mauzolej. Blair nam najprije donosi informacije o materijalu, tehnici izvedbe i dizajnu ćilima iz Ardabila. Kada govori o njihovim napisima i Hafizovim sti-

hovima, konstatuje kako je perzijska poezija još od 10. stoljeća služila za ukrašavanje mnogih arhitektonskih zdanja i različitih umjetničkih predmeta, navodeći i opisujući neke od njih. Vraćajući se paru ardabilskih ćilima, postavlja pitanje zašto je šah Tahmasp dao izraditi ove ćilime kao poklon za mauzolej, i time nas uvodi u potpoglavlje u kojem raspravlja o praksi darivanja za mauzoleje. Nakon što su izmješteni iz mauzoleja, ćilimi su danas dosegli kraj svoga puta na dvije različite lokacije: jedan je dio zbirke u Londonu, a drugi u Los Angelesu.

Nakon poglavlja u kojima se raspravlja o različitim predmetima kao primjerima perzijske umjetnosti od vremena Samanida do ranoga perioda Safavida, autorica iznosi zaključna razmatranja, nakon kojih slijedi iscrpan popis korištenih radova, zahvale institucijama i pojedincima koji su ustupili bogati ilustrativni materijal objavljen u knjizi, te indeks.

Knjiga *Tekst i slika u srednjovjekovnoj perzijskoj umjetnosti* ugledne historičarke umjetnosti prvi put je štampana 2014., a njezino drugo izdanje iz 2019. predmetom je ovog prikaza. Ova studija predstavlja vrijedan doprinos izučavanju perzijske umjetnosti i arhitekture, najprije dragocjen studentima i istraživačima, ali svakako zanimljiv širem krugu čitatelja i ljubiteljima umjetnosti.

Aida Smalbegović